

Tosquelles. Curar les institucions**Joana Masó****Barcelona: Arcàdia, 2021****400 pàgines**

Francesc Tosquelles és una de les personalitats catalanes més rellevants del segle XX, i, tanmateix, el seu treball no ha estat gens reconegut en el sistema cultural català, reduït a una anècdota marginal, o a una excentricitat pròpia d'una època revoltosa. La rellevància d'un agent cultural tan subversiu i perspicaç com Tosquelles cobra una vigència actualitzada amb la història potencial que planteja la professora Joana Masó. Per tal de fer emergir un passat possible en el present, Joana Masó ha lluitat contra la desmemòria que en casos com aquest es materialitza d'una forma tan injusta i inexplicable. L'autora ha dut a terme una tasca de vertadera arqueologia documental, posant en moviment una xarxa de materials heterogenis que donen testimoni del que va suposar la tasca col·lectiva que va rodejar al psiquiatra català al llarg de la seva vida. És per aquest motiu que Carles Guerra, un dels principals col·laboradors en el projecte *Llegats oblidats: Francesc Tosquelles*, suggeria que la forma d'aquest assaig és la d'un àlbum¹. Aquest nom l'escau precisament perquè, davant de la multidisciplinarietat manifestada, no es podia ajustar a un sol gènere discursiu, monològic. Així doncs, l'objectiu d'aquest treball no consisteix en construir una hagiografia o una biografia èpica² que enalteixi des de la nostàlgia, o des de l'anacronisme crític, la figura de Tosquelles, sinó, més aviat, ser fidel al desplaçament modular que representa la seva «vasta producció intel·lectual, clínica i política entre la dècada de 1930 i 1980» (Masó, 2021: 12), situant-la sempre en cada espai concret on aquest pensador va posar els peus. La immillorable edició que ens ofereix Arcàdia de *Francesc Tosquelles. Curar les institucions* (2021) es pot entendre com un llibre-objecte rizomàtic, però també com una intervenció en el debat contemporani que restitueix en el mapa un autor que, de la mateixa manera que tenia una capacitat extraordinària d'adaptació en vida, sembla anys més tard saber dialogar amb les inquietuds del present.

Si aquest assaig és un treball arqueològic, això vol dir que l'espai on més va excel·lir Tosquelles, al centre psiquiàtric de Saint-Alban, té nombrosos precedents sedimentats que es poden concebre com a figuracions que Joana Masó col·loca des d'una perspectiva orientada. Una de les primeres aproximacions teòriques que bateguen de fons en el bagatge del psicoanalista és la trobada amb el seu mestre Emili Mira, que el coneix informalment des que era un infant. Des d'un primer moment, aquest psicòleg insistiria en què, abans de curar als malalts, calia conèixer el funcionament psicopatològic de la gent anomenada normal, fet que portaria a Tosquelles a treballar en un Institut Psicotècnic per examinar conductors d'autobusos. Mira i Tosquelles, en un context en què Barcelona es presentava com una «petita Viena», bressol parentètic de l'avantguarda psicoanalítica, van «compartir la descoberta de l'experiència que el psiquiatra alemany Hermann Simon havia portat a terme a l'hospital de Gütersloh i que es va publicar el 1929» (2021: 57). D'aquesta manera, en el context prebèl·lic de la Mancomunitat, quan el psiquiatra de Reus està en contacte militant amb el POUM i col·laborant amb conferències freudomarxistes a l'Ateneu Enciclopèdic Barcelonès, una institució d'arrel

anarquista i socialista, «Tosquelles es farà seus els dos pilars sobre els quals es construeix l'experiència de Gütersloh: la idea que, si es cura la institució, es curen els malalts; i la convicció que, si se situa la noció d'activitat al centre, s'eviten les velles formes d'immobilisme, allitament i banys permanents en la vida dels interns als asils» (ibíd.).

Aquesta transformació cultural, aliena al que ell anomenava una «psicoanàlisi de clientela», la durà a la pràctica als diferents indrets per on transití: a Barcelona i a Reus en l'Institut Pere Mata, d'una forma autènticament pionera; a la franja d'Aragó, ja en plena guerra civil, curant metges i aconsellant que els soldats ferits no s'allunyin de les trinxeres on probablement s'ha originat el trauma que pateixen; a Almodòvar del Campo, on interactuarà amb un grup de treballadores sexuals perquè aportin informació sobre les frustracions pulsionals dels interns; i finalment, ja a l'exili francès, al camp de refugiats de Setfont, on coincidirà amb els milicians espanyols.

La història del centre de Saint-Alban no té sentit sense aquests antecedents oblidats, sense aquest relat que ha quedat sabotejat pels conflictes polítics. Malgrat això, Tosquelles sabrà mantenir la flama encesa de l'agitació de la República, tot i que desplaçada en un altre context d'opressió, el de la Resistència francesa durant l'ocupació nazi. Arran d'aquests esdeveniments, el director de l'hospital Saint-Alban, el doctor Balvet, va «demandar al prefecte de Setfont l'autorització perquè Tosquelles sortís del camp i s'incorporés al seu equip el gener del 1940» (2021: 119). Al centre de Saint-Alban, tindrà lloc un interessantíssim desplegament de pràctiques innovadores *amateurs*, no només coordinades per Tosquelles, sinó pels diferents agents que intervinguin, sempre advocant per «la trobada interrelacional del malalt amb els altres, la implicació en accions concretes que li permetin redescobrir-se i descobrir el món, enllaçar-se amb la vida col·lectiva» (2021: 232). Així doncs, gràcies «als vincles de Lucien Bonnafé amb l'avantguarda, la Resistència i el comunisme francès, van arribar a l'hospital de Saint-Alban el poeta Paul Éluard, el pintor Gérard Vulliamy, el filòsof, metge i historiador de les ciències Georges Canguilhem, l'historiador del cinema Georges Sadoul, el fotògraf Jacques Matarasso i el poeta i teòric del dadaisme Tristan Tzara, entre altres. Després de la Segona Guerra Mundial, i, a través de Paul Éluard, també hi va arribar l'artista i teòric de l'art brut Jean Dubuffet, que va trobar en el psiquiatre Jean Oury —company de Tosquelles a Saint-Alban i més tard de Félix Guattari a la clínica de La Borde— un dels seus interlocutors privilegiats. Més endavant, Frantz Fanon, psiquiatra i pensador del colonialisme, va treballar amb Tosquelles a Saint-Alban com a resident, entre el 1952 i el 1953» (2021: 42). Aquesta «pluralitat institucional» va permetre repensar l'espai en què habitaven els cossos, mancats tradicionalment d'autonomia, atorgant-los altres maneres d'afecte que es transmetien a partir de l'associació lliure d'idees en els clubs de cinema, per posar només un exemple. Amb Jean Dubuffet, el pes cultural de l'*art brut* i la seva funció terapèutica permeten un *détournement* emancipador pels malalts, que serviria de pretext per humanitzar-los des de l'autorrepresentació i concedint als interns el dret a la deambulació, tant física com metafòrica. No és casualitat que, en l'actualitat, hagi coincidit la publicació de Joana Masó amb la del còmic d'Oriol Malet, *Un mundo de Art Brut* (2021, Norma Editorial), així com *La canción de NOF4*, escrit per Raúl Quinto (2021, Jekyll and Jill), obres que es connecten pels vasos comunicants que qüestionen l'academicisme i la construcció social de la normalitat.

De l'experiència immersiva a Saint-Alban, Tosquelles va sortir satisfet: «Si Saint-Alban ha tingut èxit, és perquè hi havia gent de tota mena: hi havia intel·lectuals, refugiats, pagesos. Una limitació perillosa del sector podria consistir, precisament, en reunir persones iguals entre elles en el sistema d'atenció: la mateixa professió, la mateixa cultura, la mateixa pertinença» (2021: 262). Ara bé, el seu model de «psiquiatria extensiva» va tenir les seves limitacions que no podien extrapolar-se sense xocar amb el relativisme cultural, com bé mostra l'extraordinari article titulat «La teràpia social en un servei d'homes musulmans: dificultats metodològiques» de Frantz Fanon i Jacques Azoulay. És un bon senyal que Masó hagi inclòs en aquesta miscel·lània un escrit clau com aquest, ja que suposa la incorporació en el text d'una possible esmena que obre la porta a altres derivacions d'un sol cas, el de Tosquelles, que es multiplica i ramifica com una xarxa a partir de les lectures que pugui tenir a través del temps i de l'espai geogràfic. De la mateixa manera, la investigadora aporta els punts cecs d'una perspectiva que es vol ampliada, al servei de recordar altres protagonistes que han quedat eclipsades per l'etern protagonisme de l'imaginari masculí, com ara Agnès Masson, directora de Saint-Alban i introductora de la geopsiquiatria, o bé el nom esborrat de «la també psiquiatra Germaine Balvet, autora d'una tesi sobre els tractaments d'insulina i iniciadora de pràctiques homeopàtiques amb herbes medicinals al mateix hospital» (2021: 42), entre moltes altres personalitats recuperades dels arxius empolsegats. Curar les institucions també comportarà, en definitiva, curar les ferides de l'amnèsia històrica i emparaular el silenci eloqüent de l'anonimat decisiu.

Bibliografia citada

MALET, O. i BERST, C. (2021): *Un mundo de Art Brut*, Barcelona: Norma Editorial. [Hi ha traducció al català per Adrià Pujol: *Un món d'Art Brut*, Barcelona: Comanegra].

MASÓ, J. (2021): *Tosquelles. Curar les institucions*, Barcelona: Arcàdia.

QUINTO, R. (2021): *La canción de NOF4*, Zaragoza: Jekyll & Jill.

¹ Esmentat a la presentació del llibre al Centre de Lectura de Reus. Disponible en línia: <https://youtu.be/zHRxdjJ9uAQ> [consultat el 19/12/2021].

² Voluntat que coincideix amb la del documental recentment estrenat a la Filmoteca de Catalunya i dirigit per Mireia Sallarés, *Història potencial de Francesc Tosquelles, Catalunya i la por* (2021).